

معرفی جمع پریشان* (دفتر دوم)

رضا مختاری

از کتاب جمع پریشان تاکنون دو دفتر به عرصه نشر راه یافته و به پژوهشگران تقدیم شده و دفتر سوم آن نیز در دست تألیف است. دفتر نخست این اثر، به سال ۱۳۸۲ و دفتر دوم آن در سال ۱۳۸۳ به طبع رسیده است.

دفتر اول، در ده فصل، ۳۵ مقاله را در خود جای داده و مقالات آن به صورت موضوعی دسته‌بندی شده که بدین قرار است: فصل اول: حدیث؛ فصل دوم: نقد؛ فصل سوم: فقه، اصول؛ فصل چهارم: روحانیت، مرجعیت؛ فصل پنجم: با فرزندگان؛ فصل ششم: تاریخ، تراجم؛ فصل هفتم: پژوهش؛ فصل هشتم: کتاب‌شناسی، نسخه‌شناسی؛ فصل نهم: کلام؛ فصل دهم: وقف.

دفتر دوم جمع پریشان نیز همانند دفتر نخست، در واقع ویراست دوم مجموعه مقالاتی است که پیشتر به طبع رسیده بودند و پس از تغییر و تصرفاتی، بار دیگر یکجا عرضه شده‌اند و تعداد انگشت-شماری از مقالات هم به دلایلی، ضرورت چاپ مجدد را نداشته‌اند و نویسندگان از عرضه آنها خودداری کرده است، ویژگی دفتر دوم آن است که موضوع مقالات، نقد و معرفی کتاب - اعم از آثار تألیفی، تصحیحی و ترجمه‌ای - است. این دفتر مشتمل بر شصت مقاله است که طی هیجده سال از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۱ نگاشته شده‌اند.

کتاب افزون بر دیباچه، در سه بخش سامان می‌یابد: بخش اول: نقد و معرفی تفصیلی، مشتمل بر سی مقاله؛ بخش دوم: نقد و معرفی ترجمه، شامل بیست مقاله؛ بخش سوم: نامه‌ها، حاوی ده مقاله. بخش اول، خود سه فصل دارد: ۱. نقد و معرفی تألیف؛ ۲. نقد و معرفی ترجمه؛ ۳. نقد و معرفی تصحیح، و البته روشن است که مقصود از نقد تصحیح، نقد کار مصحح است، نه مؤلف اثر.

***

منابع همه مقالات جمع پریشان در آغاز هر مقاله، در پانویس یاد شده است. بیشتر این مقاله‌ها، تلخیص گردیده و برخی بسط و عنوان برخی دیگر تغییر یافته است. پاره‌ای از مباحث که در این دفتر به

---

* حجت‌الاسلام رضا مختاری، تألیف کتاب «جمع پریشان، دفتر دوم، نقد کتاب»، نشر دانش حوزه، چاپ اول، زمستان ۱۳۸۳، ۶۴۰ ص، وزیری.

اختصار آمده، به تفصیل در جای دیگری مذکور است که نویسنده در دیباچه کتاب به نوشته‌های دیگرش ارجاع داده است.

ضرورت نقد و انتقاد

نویسنده در دیباچه اثر خود، مطلبی را بیان می‌دارد که توجه او را به «اخلاق نقد» نشان می‌دهد. وی می‌نویسد: «غالباً اسامی مؤلفان، مترجمان و مصححان کتاب‌های مورد نقد را به دلایلی حذف کرده‌ام؛ از جمله بدین دلیل که در نقد سر و کار ناقد، با اثر است، نه پدیدآورنده آن».

اینکه ما به اثر بنگریم، نه پدیدآورنده، می‌تواند پاره‌ای از مشکلات را در عرصه نقد برطرف سازد. اولاً این کار موجب می‌شود تا بدون توجه به اسم و رسم‌ها و عناوین ذهن پرکن کتاب یا نویسنده به نقد اثر پردازیم. فایده دیگر چنین نگرشی آن است که با نقد اثر، شخصیت صاحب اثر لگدمال نشود؛ چرا که ممکن است در هر کاری، خطا و اشتباهی صورت بگیرد و رخ دادن برخی خطاها باعث نمی‌شود که سال‌ها تلاش علمی نویسنده نادیده بینگاریم.

ثالثاً شخصیت اخلاقی مثبت یا منفی نویسنده، باعث نمی‌شود تا نکات مثبت یا منفی خود اثر تحت-الشعاع قرار گیرد.

اما نقد چگونه باشد؟ آیا اسلوب و روشی خاص دارد؟ آیا نقد عالمانه در هر علمی، روشی خاص و ویژه دارد؟ آیا باید اخلاق نقد هم مورد توجه قرار گیرد؟ از همه این سوالات که بگذریم، همه این نکته را پذیرفته‌اند که راه رشد و تعالی، با نقد درست و روشمند امکان‌پذیر می‌گردد. از این رو، نویسنده جمع پریشان در دیباچه کتاب خود بر ضرورت و اهمیت نقد تأکید می‌ورزد. وی سخن خود را به کلمات نورانی معصومان مستند می‌سازد که آنان «اهدای عیوب» را مایه «رشد و سازندگی» و «بهترین برادران» خود را کسانی می‌دانسته‌اند که «عیوب» را بازتاب دهند. از بیانات آن بزرگان چنین برمی‌آید که ما سخن ناقدان را ارزشمند و خود ناقد را نیز عزیز بشماریم. امیر مؤمنان، علیه‌السلام، می‌فرماید: «برگزیده‌ترین مردمان در نزد تو باید کسی باشد که خیر و صلاح را بگوید و معایب را بر تو آشکار سازد». امام صادق (ع)، محبوب‌ترین برادر خود را کسی معرفی می‌کند که عیوبش را به او اهدا کند. دغدغه دیگر نویسنده جمع پریشان، عرضه آثار سست و کم‌مایه به‌ویژه در عرصه پژوهش‌های دینی است. وی در دیباچه می‌نویسد:

«حقیقت آن است که برخی یا بسیاری از نویسندگان ما گویی تنها انگیزه خوب و مقدس را شرط کافی و وافی نویسنده‌گی و تحقیق می‌دانند و آثاری را پدید می‌آورند که مایه سرافکنده‌گی متدینان و وهن دین و ایمان می‌شود... (صفحه، نوزده)».

وی در جای دیگر از دیباچه اثر می‌گوید:

«روشن است که هم نقد کتاب‌های معاندان و مخالفان دین و ایمان وظیفه است، هم نقد آثار سست مدافعان ایمان و متدینان و محتوای این دفتر نقد آثار متدینان و کسانی است که اثری را با انگیزه و نیتی

مقدس پدید آورده‌اند، ولی نباید از نظر دور داشت که بهانه بسیاری از هوچی‌گریهای معاندان، دفاع سست و بی‌پایه از دین، و پریشان‌گویی و سست‌نویسی در بخشی از کتاب‌هایی است که به همین انگیزه مقدس نوشته می‌شوند و نقد علمی و منصفانه این گونه آثار زمینه پیدایش این سان کتاب‌ها را از بین می‌برد و بهانه را از معاندان و دشمنان می‌گیرد و قلم آنان را کند و بیانشان را الکن می‌سازد». (صفحه، بیست و چهار)

چنان‌که گفتیم، دفتر دوم جمع پریشان در سه بخش سامان یافته است. بخش اول در سه فصل، حاوی سی مقاله با عناوین زیر است:

فصل اول: نقد و معرفی تألیف

۱. دواى دل و راحت جان: آثار اخلاقى امام خمینى. در این مقاله نویسنده پس از معرفی آثار اخلاقى مرحوم امام خمینى، ویژگی‌ها و موضوعات این گونه آثار را چنین برمی‌شمرد:
  - یک: انسان داراى دو فطرت اصلی و تبعی است.
  - دو: عالم طبیعت، دار تغییر و همه ملکات اخلاقى قابل اصلاح است.
  - سه: علم رسمى، سر به سر قیل و قال است.
  - چهار: فرق علم و ایمان و بی‌ثمر بودن علم بدون ایمان.
  - پنج: مکاید نفس و شیطان.
  - شش: حب دنیا و نفس.
  - هفت: دستورالعمل‌های اخلاقى.
  - هشت: انکار نکردن مقامات اولیای خداوند.نه: تعبد و عنایت شدید به ادعیه و احادیث ائمه و تبیین مقامات آنان.
ده: موعظه‌های هوشیارکننده و مناجات‌های سرشار از شور.

۲. «دائرةالمعارف بزرگ اسلامى (ج ۱)». دومین مقاله فصل نخست از بخش اول، به ذکر خطاها و سهوهای برخی مقالات *دائرةالمعارف بزرگ اسلامى* (ج ۱) می‌پردازد. برخی نمونه‌ها را در اینجا ذکر می‌کنیم:

در ذیل مدخل آل ابی‌جامع (ص ۵۴۳)، آمده است: «او نزد شیخ بهائی (د ۱۰۳۱ ق / ۱۶۲۲ م) و صاحب *معالم زین‌الدین* (د ۱۰۱۱ ق / ۱۶۰۲ م) و شیخ حسن فرزند شهید ثانی.... درس خوانده و از آنان اجازه روایت داشته است».

نویسنده جمع پریشان می‌نویسد: «اولاً، صاحب *معالم* نامش زین‌الدین نیست، بلکه حسن فرزند زین‌الدین است. ثانیاً، صاحب *معالم* همان شیخ حسن فرزند شهید ثانی است و غیر او. بنابراین معنا ندارد

گفته شود: او نزد صاحب معالم و شیخ حسن فرزند شهید ثانی (که همو باشد)، درس خواند. ثالثاً، چنان که خواهد آمد، قطعاً شیخ بهایی در سال ۱۰۳۰ ق درگذشته است، و نه ۱۰۳۱ ق.»
در ذیل همین مدخل (ص ۵۴۲) گفته شده است: «آل ابی جامع را از نسل شیخ عبدالصمد برادر شیخ بهائی دانسته‌اند.»

ناقد فاضل جمع پریشان می‌نویسد: «و در همان صفحه و مقاله، احمدبن محمد معروف به ابن ابی جامع را مؤسس آل ابی جامع و متوفای ۹۲۸ ق دانسته‌اند که البته این دو مطلب با هم متناقض است، زیرا شیخ عبدالصمد برادر کوچک شیخ بهائی است و در سال ۹۶۶ به دنیا آمده است؛ بنابراین چگونه ممکن است آل ابی جامع از نسل او باشند؛ در حالی که مؤسس آل ابی جامع به گفته دایرةالمعارف در سال ۹۲۸ درگذشته است. بنابراین یکی از دو مطلب نادرست است.»

مقاله «آل ابی جامع»، خطاهای دیگری هم دارد که مؤلف به آنها اشاره می‌کند. موارد دیگری از اشتباهات برخی مقالات دایرةالمعارف وجود دارد که نویسنده جمع پریشان آنها را ذکر می‌کند که برای آگاهی بیشتر باید به مقاله دوم جمع پریشان (دفتر دوم) رجوع شود.

۳. «دایرةالمعارف بزرگ اسلامی (ج ۲)». این مقاله به پاره‌ای از اشتباهات جلد دوم این کتاب می‌پردازد. از

باب نمونه به ذکر برخی موارد که نویسنده جمع پریشان بیان می‌دارد، بسنده می‌کنیم:
نویسنده مدخل آل طاووس (ص ۵۵) می‌گوید: «آنچه از آثار خطی ابن طاووس به جای مانده، بدین قرار است: ربیع‌الشیبه، موجود در کتابخانه وزیری یزد، فلاح السائل و نجاح المسائل، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.»

آقای مختاری در نقد سخن بالا معتقد است که اولاً ربیع‌الشیبه همان کتاب اعلام السوری بأعلام الهدیه تألیف طبری است که بارها به چاپ رسیده است و ثانیاً، فلاح السائل ابن طاووس هم سال‌ها پیش چاپ شده است و باید در زمره آثار چاپی محسوب شود، نه آثار خطی.

خطای دیگر در همین مدخل، آن است که نویسنده، کتاب کشف‌المحجۃ لثمره‌المهجه را به محمدبن علی یعنی یکی از فرزندان رضی‌الدین نسبت می‌دهد؛ در حالی که این کتاب قطعاً از آن پدر (رضی‌الدین) است.
در ذیل مدخل «آل کبه» در شرح حال شیخ محمدحسن که معروف‌ترین شخصیت علمی این خاندان است (ص ۱۱۶) یکی از تألیفات او حاشیه بر مدارک علامه حلی ذکر شده که به طور مسلم، مدارک از سید محمد عاملی نوه شهید ثانی است، نه از علامه حلی.

در مقاله «آیات الاحکام» (ص ۲۵۲)، نویسنده مقاله گفته است که تعبیر «آیات الاحکام»، «عنوان مشهور و اصطلاحی تعدادی از کتب فقهی استدلالی که بر پایه آیات فقهی قرآن مجید نوشته شده است.»

اما ناقد ارجمند جمع پریشان می‌نویسد: «در اینجا از این نکته غفلت شده که آیات الاحکام - بیشتر و بیشتر از کتاب‌های مربوط به این دسته از آیات - بر خود آیات فقهی قرآن اطلاق می‌شود؛ از جمله

سیوطی در *تقآن* (ج ۴، ص ۴۰ - ۴۱) گوید: قال الغزالی و غیره آیات الاحکام خمسائة آية و قال بعضهم: مائة و خمسون...».

علاوه بر این، نویسنده جمع پریشان معتقد است که مقاله «آیات الاحکام» سؤالات گوناگونی را بی پاسخ گذاشته: اولین آیات الاحکام را چه کسی نوشت؟ مهم ترین و بهترین آنها کدام است؟ آیا تعداد آیات الاحکام پانصد تاست یا بسیار بیشتر یا کمتر؟

در مقاله ابراهیم بن محمد ثقفی (ص ۴۵۴) درباره کتاب *الغارات* وی آمده است: «این کتاب بر اساس نسخه منحصر به فرد متعلق به میرجلال الدین حسینی ارموی (محدث) و به کوشش همو در ۱۳۵۴ و بار دوم در ۱۳۵۵ ش در تهران به چاپ رسیده است».

در حالی که نسخه مرحوم محدث ارموی منحصر به فرد نیست و نسخه دیگری از *الغارات* در کتابخانه ظاهریه دمشق موجود است و بر اساس همین نسخه، اخیراً به کوشش سید عبدالزهراء حسینی خطیب چاپ شده است.

نویسنده جمع پریشان در موارد متعددی، به اشتباهات مربوط به تاریخ وفات و حیات و... اشاره می کند و نیز موارد گوناگون دیگری از خطاهای دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (جلد اول و دوم) را برمی شمرد.

مقالات دیگر این فصل عبارتند از:

۴. یک دسته گل دماغ پرور.
۵. کتابشناسی فقه شیعه.
۶. نسخه شناسی های عکسی.
۷. از بلد دهند.
۸. آینه کتاب.
۹. در گوشه خوانسار.
۱۰. ستیغ پژوهش در پژوهش ستیغ.
۱۱. فقیهان شیعه ایرانی.
۱۲. فقهای نامدار شیعه.
۱۳. علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی.
۱۴. اعلام المکاسب.
۱۵. نشر مأخذ بحار الانوار.
۱۶. جامع المقاصد.
۱۷. دامن فکر بلند.
۱۸. کتابی تازه در تصحیح متون.

۱۹. چاپ تازه غلط ننویسیم.

۲۰. ارشاد الأذهان و دیگر آثار فقهی علامه.

فصل دوم: نقد و معرفی ترجمه.

نویسنده دانشمند جمع پریشان. در این فصل به نقد و معرفی ترجمه سه کتاب می‌پردازد، به ترتیب زیر:

۲۱. ترجمه‌های منیة‌المريد. نویسنده پس از معرفی چاپ‌ها و ترجمه‌های چاپ بسیار گوناگون منیة-

المريد به نقد جدیدترین ترجمه یعنی *آداب تعلیم و تعلم در اسلام* می‌پردازد.

منیة‌المريد فی آداب المفید والمستفید، نوشته شهید ثانی است. این کتاب درباره ارزش علم و وظایف شاگرد، استاد و مفتی و مستفتی و آداب مناظره و کتابت و ترتیب فراگیری علوم اسلامی و دهها مسأله ارزنده و مورد ابتلای دیگر است. بنا به گزارش مؤلف جمع پریشان، تا سال ۱۳۸۳، *منیة‌المريد* شش چاپ از سوی ناشران مختلف داشته است و تا همین تاریخ، سه ترجمه از آن انجام گرفته و یکی از این ترجمه-ها با عنوان *آداب تعلیم و تعلم در اسلام*، به همت دفتر نشر فرهنگ اسلامی در تهران انتشار یافته و بارها در شمارگان فراوان عرضه شده است. نویسنده جمع پریشان، این ترجمه را بهترین ترجمه در میان این سه ترجمه می‌داند که مزایای فراوانی هم دارد و ارزش این ترجمه را نسبت به دو ترجمه دیگر، قابل مقایسه نمی‌داند آنچه مورد نقد و بررسی قرار گرفته، چاپ چهاردهم همین ترجمه است. نویسنده اشتباهات مربوط به این ترجمه را در سه بخش بیان می‌کند: یک - اشتباهات ترجمه؛ دو - اشتباهات مقدمه مؤخره و پانویست‌های مترجم؛ سه - خطاهای جزئی و قابل اغماض.

۲۲. ترجمه هدیه‌الرازی.

۲۳. ترجمه عماره و توسعه المسجد الشریف النبوی.

بخش دوم: نقد و معرفی اجمالی

بخش دوم جمع پریشان (دفتر دوم)، نقد و معرفی‌های اجمالی نویسنده است که در جاهای مختلف به چاپ رسیده بود و اینک در این دفتر همه آنها را گردآورده است. در این بخش بیست مقاله آمده است، به ترتیب زیر:

۳۱. الصحیفه السجادیة الجامعة.

۳۲. تفسیر الامام العسکری.

۳۳. الاجازة الکبيرة.

۳۴. ترجمه مسکن الفؤاد.

۳۵. مجمع الأمثال.

۳۶. شاعران نجف.
۳۷. کتابشناسی آثار حمد الجاسر.
۳۸. هدیه‌ی الرازی.
۳۹. شرح فصوص الحکم.
۴۰. المسائل الاربعینیه.
۴۱. المصاییح.
۴۲. شرح القواعد.
۴۳. رساله‌ای نویافته از شیخ حر عاملی.
۴۴. رساله‌ی شهرستانی در غنا.
۴۵. رساله میرزا عبدالغفار تویسرکانی در غنا.
۴۶. منظومه‌ای در غنا از شیخ هادی تهرانی.
۴۷. رساله‌ای در غنا از شیخ هادی تهرانی.
۴۸. رساله‌ای در غنا از عالمی ناشناخته.
۴۹. دو تحریر از الروضة الغناء.
۵۰. «پیام حوزه» و حوزویان.

بخش سوم: نامه‌ها

- مطالب این بخش را نامه‌ها تشکیل می‌دهد.
این بخش مشتمل بر عناوین ذیل است:
۵۱. تعلیقاتی بر مقاله «زندگی طلبگی در قرن یازدهم».
۵۲. چند نکته.
۵۳. نونیه المفاخر رازی.
۵۴. شاهد مدعا.
۵۵. طبرسی یا طبری.
۵۶. نسخه‌های مسالک الافهام.
۵۷. سه نکته.
۵۸. هشت نکته.
۵۹. موارد مخدوش در دو مقاله.
۶۰. دیدن زهره بر خورشید.